

ARTVİN ŞAVŞAT “CAMİ TASVİRLİ” DUVAR KİLİMLERİ

Zuhal TÜRKAŞ ve Nihal DEMİRTAŞ GÜNEL*

ÖZ

Bu çalışma; Artvin / Şavşat ilçesinde dokunmuş camii tasvirli üç adet duvar kiliminin hammadde, teknik, tasarım ve kullanım özelliği açısından incelenmesini ele almaktadır. Anadolu düz dokumaları içindeki Karadeniz yöresinde dokunan kilimlerinin önemli bir yeri vardır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Artvin ilini de kapsayan bir alanda genellikle kilim teknikli dokumalar görülmektedir. Örnekleri arasında seccade, divan (sedir) kilimi, yolluk ve duvar kilimi olduğu bilinmektedir. Yörede rastlanan dokumalarda genellikle yün kullanılmakta ve doğal boyalar ve bitkilerle sentetik boyaların karışımından elde edilen boylarla renklendirilmektedir. Kilim tekniğiyle dokunan bu örneklerde saç bağı, hayat ağacı, eli belinde, kurtağzı / kurt izi gibi geleneksel motifler yer almaktadır. Bölgenin dağlık oluşu ve yaşam koşulları düz dokumaların hem ev içinde hem de ev dışında ve taşıma gibi amaçlar ile de kullanılmasına olanak sağlamıştır. Yöreye özgü bu kilimlerin belgelenmesi ve geleceğe aktarılması geleneksel hafızanın korunması açısından önemli olacaktır. Yörede düz dokumalar kapsamında dokunmuş kilimler yer sergisi, divan kilimi, seccadeler ve duvar kilimlerinden (kedel) oluşmaktadır. Duvar kilimlerinin yörede “kedel” olarak isimlendirildiği bilinmekte, bu yönü ile etnik bir özellik oluşturmaktadır. Kilimlerin ebat ve tasarım özellikleri diğer dokumalardan farklılık göstermektedir. Ulaşılan üç örnek kompozisyon özelliği olarak camii tasvirlidir. Örneklerden birincisi

* Doç. Dr. - Öğr. Gör. - Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları, Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı - Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon Meslek Yüksek Okulu, Geleneksel El Sanatları Ana Bilim Dalı, El Sanatları Bölümü
e- posta: : zbezirci@gmail.com / nihaldemirtas@ktu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-2626-9609 / ORCID: 0000-0003-3389-1287
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2020.142>
Makale Gönderim Tarihi: 12.11.2020 / Makale Kabul Tarihi: 30.11.2020

Türkaş, Zuhal ve Demirtaş Günel, Nihal (2020). “Artvin Şavşat “Cami Tasvirli” Duvar Kilimleri”, *Arış*, Aralık - Sayı:17, s.102-119.

Şavşat Yeniköy Mahallesi Hükümet Caddesi’nde bir butik otelde, ikinci örnek, Şavşat Yavuz köy camiinde, üçüncü örnek ise Şavşat Fatihler mahallesinde özel bir koleksiyonda saptanmıştır. Anadolu da camii tasvirli halı ve kilimler bulunmakta olup, Şavşat ve çevresine ait bir belgeleme çalışması yapılmamıştır. Çalışmada söz konusu kilimler hammadde, teknik desen ve kompozisyonları ile ebatları açısından ele alınmış, gözlem formları doğrultusunda elde edilen veriler tasarım açısından da değerlendirilerek sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Şavşat, Düz Dokuma, Kilim, Duvar Kilimi, Kedel, Cami Tasviri.*

ABSTRACT

ARTVİN ŞAŞAT MOSQUE DESIGNED WALL RUGS

This work; It deals with the examination of three wall rugs with mosque depictions woven in Artvin / Şavşat district in terms of raw material, technique, design and usage characteristics. Rugs woven in the Black Sea region among Anatolian plain weavings have an important place. In an area including Artvin in the Eastern Black Sea Region, weavings with rug technique are generally seen. Examples include prayer rugs, divan (cedar) rugs, runners and tapestries. Wool is generally used in the weavings found in the region and it is colored with natural dyes and dyes obtained from a mixture of synthetic dyes with plants. These samples woven with kilim technique are decorated with traditional motifs such as hair tie, tree of life, hand on waist, dovetail / wolf print. The mountainous nature of the region and living conditions have allowed the use of plain weaves both inside and outside the home and for purposes such as transportation. Documentation of these local rugs and their transfer to the future will be important for preserving traditional memory. Rugs woven within the scope of plain weavings in the region consist of the floor exhibition, seat rugs, prayer rugs and wall rugs (kedel). It is known that wall rugs are named as “kedel” in the region, and this aspect creates an ethnic feature. The size and design features of the rugs differ from other weavings. The three examples obtained are depicted as the mosque as a composition feature. The first example was found in a boutique hotel in Şavşat Yeniköy District Government Street, the second example was found in Şavşat Yavuz village mosque, and the third example was found in a private collection in Şavşat Fatih neighborhood. There are carpets and rugs with mosque depictions in Anatolia, and no documentation has been made of Şavşat and its surroundings. In the study, the mentioned rugs were handled in terms of their raw materials, technical patterns, compositions, and sizes, and the data obtained in line with the observation forms were evaluated in terms of design.

Keywords: *Şavşat, Plain Weaving, Rug, Tapestry, Kedel, Depiction of Mosque.*

1. GİRİŞ

Günlük yaşamın gerektirdiği ev kullanım eşyalarının, bölgenin hammadde yetiştirme özelliğine göre çeşitlendiği Anadolu da, dokumacılık, vazgeçilmez bir uğraştır. Anadolu düz dokumalar ve özellikle kilim dokumaları ile önemli bir coğrafyadır. Kilim; iki iplik sistemine dayanılarak yapılan, tersi ve düzü bulunmayan yer sergisi (yaygı), duvar örtüsü, perde, yük örtüsü, yastık vb. işler için kullanılan havsız ‘tüysüz’ bir dokumadır. Kilimin halıdan farkı havsız ve düğümsüz dokunmasıdır. Düz dokuma yaygılardan ayrılan yönü ise iki iplik sistemiyle yapılması ve desenlerinin kabarık olmamasıdır.¹ İlk insanlar, vücutlarını dış etkilere karşı korumak için önceleri hayvan derileri kullanmışlardır. Sonraları bitki saplarından hasır örmeyi bazı bitkilerin liflerinden yararlanmayı yani dokumacılığı buldular. Elde edilen lifler uzun olmadığından dokumaya elverişli olmuyordu. Bitkisel veya hayvansal liflerin birbirine bükülerek iplik

1 Bekir Deniz, *Ayvacak (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.13.

yapılması, istenilen uzunlukta dokumalar yapma olanağı vermesi bakımından önemli bir buluş olmuştur. Yapılan kazılarda, çözgü iplerini germekte kullanılan ortası delik taşlar bulunmuştur. Bu sistem, bugün bile ilkel yaşayan bazı kabilelerde uygulanmaktadır. İnsanların, konutların döşenmesinde örtü ve yaygı gereksinmelerini karşılamak amacıyla yün ipliklerini birbirleri arasından bir alt 'bir üst geçirerek ilk önce kilim yaptıkları, sonradan da bu ipliklerin arasına kısa yün ipliklerini düğümleyerek halıyı buldukları sanılmaktadır.² Dokumalar rutubetin etkisiyle çürüdüklerinden terk edilmiş bir barınakta veya toprak altında uzun zaman kalamamaktadır. Bu nedenle, bu sanatın tarihini aydınlatabilecek, ele geçen parçalar çok azdır. Bugün Anadolu'da, müzelerde, özellikle köy camilerinde geçmiş yüzyıllara tarihlenebilecek çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Karadeniz Bölgesi düz dokuma yaygularına bakıldığında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Ordu yöresi Çepni, Peçenek, Kıpçak boylarının yaşadığı bir yerleşim yeri olup genellikle kilim teknikli dokumalar görülmektedir. Örnekleri arasında seccade, divan (sedir) kilimi, yolluk ve duvar kilimi yaygındır. Ordu merkez, Gülyalı, Kabadüz, Ulubey, Perşembe yöresinde rastlanan seccade türü dokumalarda yün kullanılmakta ve doğal boyalar ve bitkilerle sentetik boyaların karışımından elde edilen boylarla renklendirilmektedir. Genellikle, kırmızı, mor, sarı, kahverengi, turuncu ve beyaz renkler kullanılmaktadır. İlikli kilim tekniğiyle dokunan bu örnekler saç bağı, hayat ağacı, eli belinde, kurtağzı / kurt izi motifleriyle bezenmiştir. Giresun Şebinkarahisar yöresinde genellikle seccade şeklinde dokunan kilimlerde, zemin tek mihrapla ya da saf seccade türünde, yan yana dizilmiş çok sayıda mihrapla doldurulmaktadır. Kenar bordürlerinde ise stilize edilmiş lüle, karanfil desenleri görülmektedir. Gümüşhane ve Bayburt çevresinde İlikli kilim tekniğiyle dokunan bu örneklerde, kenar sular çiçek desenleriyle, hayat ağacına benzer motiflerle ya da stilize edilmiş top çiçeklerle süslenmektedir. Seccade örneklerinde tek mihrapla belirtilen zemin hayat ağacı motifleriyle doldurulmaktadır. Renklerinde ise kırmızı, kahverengi, siyah, yeşil ve beyaz renkler görülmektedir.³ Coğrafi olarak yakın bölgede yer alan Artvin ili bu dokuma geleneklerini üzerinde barındırdığı için, üretilen kilim dokumalar bölge özelliklerini taşımaktadır.

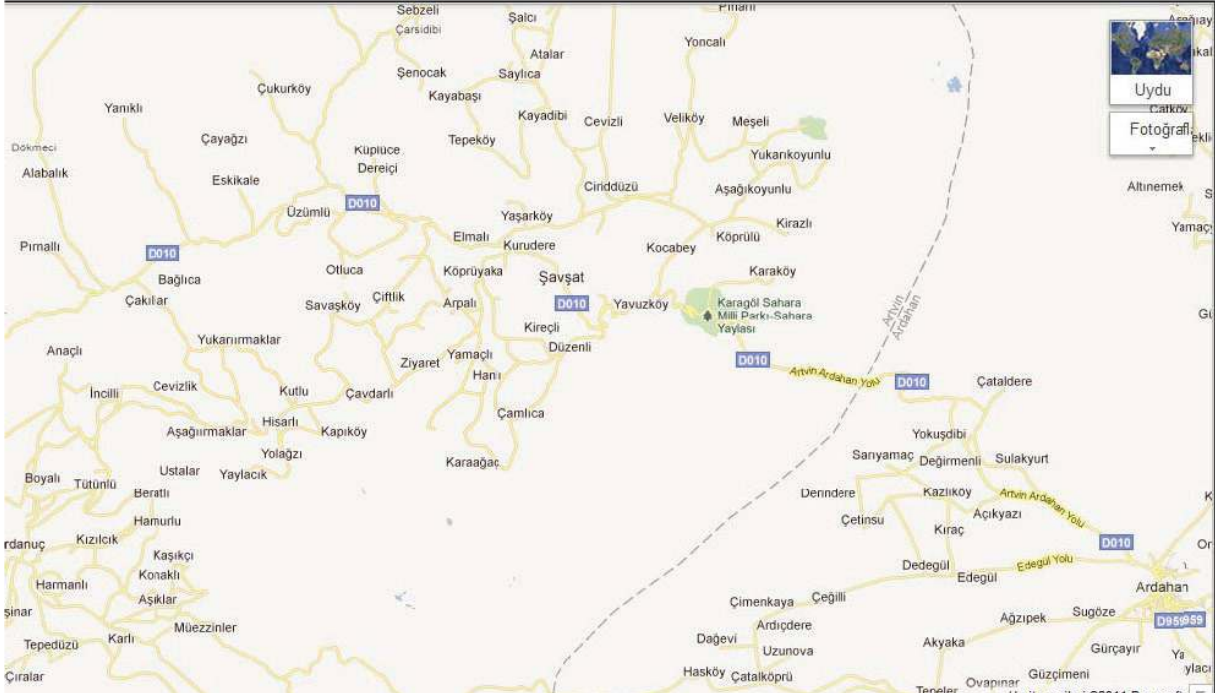
1.1. Artvin Şavşat Hakkında Bilgi

Artvin Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan illerinden biridir. Dik bir yamaç üzerine kurulan Artvin, kuzeydoğusunda Gürcistan sınırı, güneyinde Erzurum, güneydoğusunda Kars, batısında Rize ile çevrilidir. Merkez, Ardanuç, Arhavi, Borçka, Hopa, Murgul, Şavşat ve Yusufeli olmak üzere yedi ilçesi bulunmaktadır. Çok eski bir yerleşim yeri olan Artvin, Fatih Sultan Mehmed Han zamanında Osmanlı Devleti sınırları içine alınmış, 1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rusya tarafından işgal edilmiştir. 43 sene anavatanından ayrı kalan ilçe, Türk İstiklal Savaşında Kazım Karabekir Paşa, Ermeni ordusunu yenince, 7 Mart 1921'de yeniden anavatanına kavuşmuştur. Osmanlı Devleti zamanında adı Liva olan şehir, 1923'te Rize'ye bağlı bir ilçe, 1936'da Çoruh ismiyle il ve 1956'da ise Artvin adını almıştır(Harita 1).⁴

2 İsmail Öztürk, *Dokumaya Giriş*, İstanbul, 2007, s.36-42.

3 Bekir Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yayguları*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000, s.77 – 86.

4 Adil Özder, *Artvin ve Çevresi*, Artvin Turizm ve Tanıtma Derneği, Ankara, 1971, s.36.

Harita 1: Artvin Şavşat İlçe Haritası

(http://www.borcka.gov.tr/default_B1.aspx?content=1001 , Erişim: 01.02.2012 16:06)

Şavşat etimolojisi ile ilgili ise pek çok farklı kaynaktan farklı bilgiler yer alır: “Şavşat, Gürcü dilinde ‘kara’ anlamına gelen ‘şav’ ve orman anlamına gelen ‘şad’ kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Şavşat zengin ve gür ormanlara sahiptir. Halkın en önemli geçim kaynağı tarımdır. Özder’e göre “ekime elverişli arazisi az olmasına rağmen elde edilen ürün fazladır. Hayvancılık ilçe ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Çok sayıda koyun beslenmektedir. İlçe merkezi Ardahan - Kars karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 67 km mesafededir. Eskiden “Satle” adlı küçük bir köy iken, Cumhuriyetten sonra Yeniköy adıyla bilinen bugünkü yerine taşınmış ve 1928’de ilçe belediyesi kurulmuştur.”⁵

Tarih boyunca bu bölge, pek çok farklı etnik unsura ev sahipliği yapmıştır. Fakat bunlardan bölgenin kültürü ve sanatı üzerinde en belirgin olanı bir Türk boyu olan Ahıskalılardır. Ahıska, Gürcistan toprakları içerisinde Kafkasya Bölgesi’nin güneybatısında yer almaktadır. Osmanlı ordusunun 1578’de çıldır savaşında yenmesi sonucu Ahıska bölgesi Osmanlı idaresine geçmiştir. 1828–1829 Osmanlı Rus harbi ile Ahıska Rusya hâkimiyetine geçmiştir.⁶ 1921’de Sovyetler Birliği’ne bağlanan Ahıska için bu tarihten itibaren yeni bir dönem başlamıştır. 1921’den itibaren Ahıska Türklerine Sovyetler Birliği tarafından değişik baskı ve şiddet uygulanmıştır. 1944 yılında Ahıska Türklerinin önemli bir kısmı Orta Asya’ya göç etmiş, göç etmeyenler ise sürgün edilmiştir.⁷ Ahıska Türklerinin göç / sürgün sonucu yaşadıkları coğrafyanın sosyo-kültürel değerleri açısından etkileşimleri görülmektedir (Fotoğraf 1).

5 Adil Özder, *a.g.e.*, s.38.

6 İlmira Ragıbova, *Kırgızistan’da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 1

7 Firiddin Bayramov, *Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadelesi ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 17.

Fotoğraf 1: Şavşat Orman Evi

1.2. Artvin Şavşat Kilim Dokumacılığı

Şavşat ilçesinin büyük bir kısmı ormanlarla kaplıdır. Bu nedenle Şavşat yöresinde ağaç işçiliğine dayanan el sanatları gelişmiştir. “Sele, sepet, gideli, gelberi, kalbur, serde ve taş güzen” gibi ağaçtan el yapımlı eşyalar, bölgede önemli yer tutmaktadır. Hayvan sırtında kullanılan semer, eğer, heybe, tarım alanında ise; çift, çubuk ve boyunduruk yapımı gibi el sanatları bulunmaktadır. Toprak işinde çanak, çömlek, küp, güveç ve pileki gibi eşyalar yapılmaktadır. “Kuy” denilen yerli tezgâhlarda, çeşitli yün giysiler, kumaşlar, kilimler, halılar ve seccadeler dokunmaktadır⁸. Şavşat yöresinde, kalaycılık, demircilik, nalbantlık, saraçlık gibi el sanatları yapılmaktadır. Şal dokumacılığından kumaş, elbiselik ipek ve çorap üretilmektedir. Çarpına dokuma (kuşak dokumacılığı), çorap örücülüğü, cicim dokumacılığı (bez ayağı), halı dokumacılığı, keçi kılından çuval - çul dokumacılığı, mısır koçanlarından hasır dokumacılığı yapılmaktadır. Bölgede eskiden yaygın olarak kullanılan çarık (çapula), kamyon lastiği (yemeni), körüklü çizme dikilmesine rağmen, günümüzde tamamen yok olan el sanatlarındandır.⁹

Artvin’in Şavşat ilçesi coğrafi konumu bakımından özel bir öneme sahiptir. Bu özel coğrafi durumun yöre halkına sağladığı önemli gelir kaynaklarından biri olan dokumalar aynı zamanda yöre için geleneksel bir önem de taşır. Şavşat’ta halkın dokuma üretimi ve kullanımı, günlük ihtiyaçlar ve geleneksel inanışlarla gerçekleşir. Kullanım ihtiyacını karşılamak için yer yaygısı, saf seccade (namazlık), sevki kilimi (sedir) ve duvar sergisi (kedel) dokunmaktadır. Yörede kilim dokumalarını ele alan çalışmaların az sayıda olması özellikle duvar kilimleri ile ilgili bir çalışmanın olmaması konunun önemini artırmaktadır.

8 Tülây Cengiz ve Erhan Çalışkan, *Şavşat İlçesi Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi*, Artvin, 2005, s.67.

9 A. N. Yıldız ile kişisel iletişim, 26 Mayıs 2011.

Araştırma Şaşat ilçe merkezi başta olmak üzere Şalçı, Yavuz, Çayağzı, Kocabey, Saylıca köylerinde yürütülmüştür. Yapılan tarama çalışması sonucu çeşitli amaçlarla kullanılan çeşitli kilimlerin yanında farklı desen şemalarından oluşan ve yörede kullanımı yaygın olan duvar kilimlerine rastlanmıştır. Elde edilen veriler tasnif edilerek cami tasvirli üç duvar kilimi (kedel) araştırma kapsamında incelenmiştir. Yörede duvar “kedel” olarak isimlendirilmektedir. Dokuma ile uğraşan kişilerden elde edilen örneklerin görsel materyalleri ve bu kişilerle karşılıklı görüşme yoluyla elde edilen bilgiler çalışmada değerlendirilmiştir. Çalışma bu yönü ile özgün verilerin kullanıldığı bir araştırma olma özelliği taşımaktadır. Kilimlerin dokunmasında kullanılan hammadde, tezgâh ve yardımcı araçlar görsel materyaller ile belgelenmiş ve elde edilen bulgular kapsamında değerlendirilmiştir. Artvin Şaşat İlçesinde dokunan kilim çeşitlerine kısaca değinmek gerekirse;

Yer sergisi: Genellikle, 6 metrekare büyüklüğünde ilikli kilim, iliksiz kilim ve diğer kilim dokuma teknikleri kullanılarak dokunmuş örnekleri bulunmaktadır. Yöresel özellik taşıyan motif grupları ile bezenmiş örneklerin çoğu günümüzde kullanılmaya devam etmektedir.

Kedel (Duvar Örtüsü / Duvar Kilimi): Duvardan gelecek nemi, soğuğu önlemek veya duvarı süslemek amacıyla eni dar ve boyu uzun olarak dokunmaktadır. Zemin tek ya da eşit parçalara bölünerek cami tasvirleri ve gücü temsilen hayvan figürleri gerçeğe yakın olarak dokunmuştur. Ayrıca haritalı kilimler de görülmektedir.

Sevki Örtüsü (Sedir): Sedir yörede bir gelenektir ve evlerin, sokağa bakan cephelerinde genellikle sedir bulunmaktadır. Sedirlerin üzeri düz dokuma yaygırlarla örtülmekte bu gelenek hâlâ devam etmektedir.

Saf Seccade (Namazlık): Halk arasında namazlık veya seccade olarak bilinmektedir. Tek mihraplı ya da zemin eşit parçalara bölünerek saf mihraplar dokunmuştur. Üzerinde namaz kılmak amacıyla dokunan seccadelerde namaz kılınacak yöne doğru sembolik bir mihrap tasarımı yapılmıştır. Mihrabın içine, yukarıdan aşağıya doğru sarkan, avize motifleri yerleştirilmektedir. Yörede avizenin nur ve ışığı sembolize ettiği bilinmektedir.

Yastık: İçleri yün veya pamuk ile doldurulmakta ve ev donatısı olarak kullanılmaktadır. Geleneksel ev mimarisinde özel öneme sahip sıra yastıkları Şaşat’ın birçok bölgesinde iç ve dış mekânlarında görülmektedir. İnsanın sırtını, dayanması için duvarlara dizilmekte ya da gelen misafirin altına serilmektedir. Yörede sedirlerin üzerinde değerlendirilen örnekleri bulunmaktadır.

2. Cami Tasvirli Duvar Kilimleri

Allah’a ibadet edilen yer olan cami, Anadolu’da kutsal görülmüştür. Cami resmi de bu açıdan kutsal sayılmış ve süsleme unsuru olarak kullanılmıştır İslâm dini için en kutsal yer olan Kâbe’nin tasvirleri de zaman, zaman karşımıza çıkmaktadır. İlk defa Fresk olarak Kâbe motifi Sivrihisar Haznedar meşidinde duvar resimlerinde görülmektedir.¹⁰

Anadolu da tasvirli halı ve kilim örnekleri bulunmaktadır. Dokumada tasvir, özellikle İslamiyet’in kabulünden sonra mimari özellikleri ile karşımıza çıkar. Süslemede kullanılan mimari tasvirler arasında en yaygın olanı, cami tasvirleridir. Buna örnek olabilecek birçok düz dokuma ve halı, sıklıkla dokunmuş ve genellikle duvar kilimi / duvar halısı olarak kullanılmıştır. Hepsinde ortak özellik, duvar ebatlarına uygun olacak şekilde en genişliklerinin boydan fazla olması ve cami tasvirlerinin tüm yüzeyi kaplayacak

10 Hicran Hanım Halaç ve Merve Gülşen, “Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi”, *İnsan ve Toplum Bilim Araştırmaları Dergisi*, Ankara, s. 2757.

şekilde kompoze edilmesidir. Anadolu da duvar halısı olarak bilinen halı grubu daha çok soğuk iklimin ön planda olduğu Orta Anadolu ve Doğu Anadolu dokumalarında karşımıza çıkar. Geleneksel ev donatı elemanı olarak soğuktan korunmak ve estetik bir unsur yaratmak açısından kullanılan bu dokumalar, aynı zamanda kullanıldığı mekânda akustik özellik de yaratır.

Tamamen yün iplik kullanılarak, Türk düğümüyle dokunan tasvirli halıların en erken örnekleri 19. yüzyıl sonlarına kadar uzanmaktadır. Genelde karyola (105 x 180 cm, 110x 190 cm) ve seccâde (50 x 90 cm) halısı tipinde dokunan bu örnekler, Kayseri Yahyalı örneğinde halk arasında “dabazlı cami ayak”, “baltalı göbekli cami ayak” ve “camili ayak” isimleriyle anılır. Halıların dar bordürleri üzerinde çoğunlukla merdiven (bir ters bir düz yerleştirilmiş çiçekler) ve zile ismiyle bilinen süslemeler görülmektedir. Çoğu örnekte cami tasvirleri ortadaki geniş bordür üzerinde yer alır.¹¹

Kars çevresindeki Çiğil Türkleri ve Azeri Türkmenlerinin dokumaları da Artvin çevresinde çok yaygındır. Yörede dokuma malzemesi olarak yün kullanılmakta ve çoğu kez, boyanmadan, siyah, kahve-rengi ve saf beyaz renkli tercih edilmektedir. Ayrıca, siyah, kırmızı ve yeşil renkler de kullanılan renkler arasındadır. Zeminleri, yan yana işlenmiş, kare veya eşkenar dörtgen şekilli göbeklerle süslüdür. İçlerinde, cami tasviri, el motifli ve aslan figürlü örnekleri de vardır. Bazı örneklerde, zemin, yatay yerleştirilmiş, iki veya daha fazla kuşakla bölünmüştür. Bunlardan her birine, mihrap ya da cami motifli yerleştirilmiştir. Cami tasvirli örneklerde, cami iki yandan, sivri minarelerle kuşatılmış hâlde, gerçeğine yakın bir şekilde tasvir edilmiştir.¹²

Anadolu’da manzaralı halılar daha çok eski Kula, eski ve yeni Konya yöresi halıları ile günümüz Kayseri, Kırşehir, Niğde, Taşpınar, Arısama, Maden ve Çamardı halılarında mevcuttur. Bu yöre halılarında Yahyalı manzaralı halılarındaki cami tasvirinin yerine bahçeli ev tasvirleri işlenmiştir.¹³ Konya-Sille bölgesi halılarına bakıldığında da camii manzaralı kompozisyonlar ile karşılaşmak mümkündür. Özellikle seccadelerde bol miktarda cami ve türbe resimlerine rastlanmaktadır. Bu seccadeler “Selimiyeli”, “Türbeli”, “Mevlanalı” gibi isimlerle anılmaktadır.¹⁴ Tasvirli Sille örneklerinde Konya’daki İnce Minareli Medrese “Darü’l-Hadis” gibi farklı kompozisyona sahip olanlar da vardır. Ne var ki, gerek “Selim iyeli” ve gerekse “Mevlânalı” biçimler, gerçek ölçü ve görünümüyle değil, bir takım farklılık ve ilâvelerle kompoze edilmiştir.¹⁵ Benzer şekilde Artvin Şavşat cami manzaralı kilimlerinde de örneklerin üzerindeki tasvirlerin gerçek ölçü ve görünümünden uzak, yalnızca biçim açısından ele alındığı düşünülmektedir. Ayrıca cami tasvirlerine ilaveten yüzeyde süsleme özelliğine uygun olarak bitkisel motifli öğelerin de farklı kompozisyonlar ile yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Konya Karapınar yöresi tülü dokumalarında cami tasvirli örnekler ile karşılaşmak mümkündür. Karapınar’da da bu çalışmadaki örneklerin kullanım özelliğine benzer bir şekilde cami tasvirli tülüler, duvar kilimi olarak kullanılmaktadır.

Şavşat duvar kilimi örneklerine bakıldığında, literatürdeki örneklere benzer şekilde cami bezemelerinin, tek boyutlu ve perspektif kaygısı güdülmeden tasvir edildiği görülmektedir. Şavşat bir dokuma bölgesidir ve yörede soğuk iklim, duvarların da sıcak bir materyal olan halı ve kilim gibi dokumalar ile kaplanmasını gerekli kılmıştır. Şavşat ve çevresindeki cami tasvirli duvar kilimleri incelendiğinde cami

11 Ersel Çağlıtütüncügil, “Camii Tasvirli Yahyalı (Kayseri) Halıları”, *Erdem Dergisi*, Cilt:10, Ankara, 1999, s.89.

12 Bekir Deniz, *a.g.e.*,2000, s. 54.

13 Ersel Çağlıtütüncügil, *a.g.e.*, s. 91.

14 Hasan Özönder, *Sille (Tarihî, Kültür, Sanat)*, Merhaba Basımevi, Konya,1998, s.195.

15 Hasan Özönder, “Yüzyıllar Boyunca Sille’de Halıcılık ve Sille Halılarının Karakteristik Özellikleri”, *Erdem Dergisi*, Cilt:10, Sayı:30, Halı Özel Sayısı III. Ankara, 1999, s. 543.

tasvirlerinin çevre mimari elemanlar eşliğinde kompoze edildiği görülmektedir. İncelenen bir örnekte cami ve yanındaki duvarla çevrelenmiş avlu da tasvir edilmiştir. Minareler, ortada kalan harimin iki yanına simetrik bir biçimde camiye bitişik olarak dokunmuştur. Yapıyla hemen, hemen aynı boyutlarda görünen minareler, dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlenmiş giriş kapılarının kare kaideleri üzerinde yükselir. Minareler, silindirik gövdeli, olarak resmedilmiştir. Bu detaylı süsleme öğeleri makale kapsamında incelene üç örnekte de farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.

3. Artvin Şağşat Cami Tasvirli Duvar Kilimleri

Yörede dokunan cami tasvirli duvar kilimlerini, diğer yöreler ile benzerlik ve farklılıkları açısından değerlendirilmek ve teknik olarak incelenmek amacıyla yörede araştırma yapılmıştır. Dokumalar yerinde tespit edilmiş, genel, detay ve saçak fotoğrafları çekilmiştir. İncelenen tüm örneklerin duvarda kullanım amacına uygun biçimde değerlendirildiği görülmüştür. Her örnek biliniyorsa dokuyucusu, en, boy ve saçak uzunlukları, atkı ve çözgü iplik özellikleri, kullanılan renkler ve motif özellikleri bakımından değerlendirilmiş, yöreye özgü motif isimlerine de yöresel ismi ile yer verilmiştir. Ayrıca literatürde yer alan isimleri parantez () içerisinde ifade edilmiştir. Cami tasvirli duvar kilimlerinin genel kompozisyon özelliklerine ise, inceleme sonunda yer verilmiştir.

3.1 Hammadde

Hayvancılık, yöre halkının önemli bir geçim kaynağıdır. Bu sebeple yörede hammadde olarak koyundan elde edilen yün iplik, keçiden elde edilen kıl ve pamuk ipliği kullanılmaktadır. Koyunların seçilmiş yünleri yıkanıp kurutulduktan sonra taranarak iyi kısımları ayıklanmaktadır. Taranan yünler, iğle eğrilerek çikrikta bükülmektedir. Dokunacak kilimin desenine, rengine göre hazırlanan “kelefler” (yumak) doğal boya ve kimyasal boya ile boyanmaktadır(Fotoğraf 2).¹⁶

Fotoğraf 2: Hammadde Hazırlık İşlemi (Fotoğraf: Nihal Demirtaş)

16 Fehminaz Yılmaz ile kişisel iletişim: 24.05.2011 Şağşat.

3.2.Kullanılan Araçlar

3.2.1.Tezgâh

Dokuma yapmaya yarayan genellikle ahşap ve metal araçların genel ismidir. Yörede düz dokuma yapmak için, köy evlerinin çatısında saklanan ahşap ıstar tezgâhlar kullanılmaktadır. Şavşat ilçesinde dokuma tarım hasadından dolayı genellikle kış aylarında yapılmaktadır. Tezgâhlar da kış aylarında ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ahşap ıstar tezgâhlar yok olmakta, yerini metal sarma tip tezgâhlara bırakmaktadır. Yörede bulunan Halk Eğitim Merkezinde de metal sarma tip tezgâhlar kullanılmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: Tezgâh

3.3. Dokuma Tekniği

Boyanan iplikler “kelefler” haline getirilmektedir. Çözü (uzatma) için hazırlanan iplikler büküldükten sonra tezgâha geçirilmektedir. Tezgâh hazırlandıktan sonra ise tasarlanan desene göre dokuma yapılmaktadır. Dokumanın sökülmemesi için çok sıkı atkılar dokumanın başı sıkıştırılmakta ve istenilen teknik uygulanmaktadır. Atılan atkılar, kirkit vurularak sıkıştırılmak suretiyle dokuma işlemi tamamlanmaktadır.¹⁷

Dokumalarda kilim tekniklerinin çeşitleri kullanılmıştır. İlikli kilim her bir desenin motifin kendi sınırları içerisinde çözgülerden geçirilmesi suretiyle iki motifin birleştiği yerde bir ilik meydana getirmek şeklinde uygulanır. İliksiz dikey çizgi olmayan kilim tekniği, ilikleri meydana getirmemek için çapraz ve enine dokunan çizgilerden oluşan desenleri dokumak için kullanılır. Dokumalarda atkılarının aynı çözgüden geri dönülmesi ile iliklerin yok edildiği kilim tekniği de uygulanmıştır. Sarma kontörlü kilimlerde ise arada meydana gelecek olan iliklere, çaprazlama atılan ve tek, tek dolanan atkılar ile kontur meydana getirilir.¹⁸ İncelenen kilim örneklerinde bu teknikler göze çarpmaktadır.

17 Fehminaz Yılmaz ile kişisel iletişim: 24.05.2011 Şavşat.

18 Recai Karahan, *Dünden Bugüne Hakkâri Kilimleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2007, s.36.

3.4. Dokumaların Renk, Motif ve Desen Özellikleri

Yörede dokunan kilimlerde kullanım alanına uygun olarak yine yöre motifleri görülmektedir. Desen özellikleri incelendiğinde; yöreye ait tanımlamalar ve isimler dikkati çeker. Bunlardan bazıları; “Musa beg” (Musa beyin alacası, cecelesi), “yedi bela”, “mendil alacası”, “göbekli”, “yapraklı”, “çarklı kilim”, “Vey-sel nakışı”, “kalata nakışı”¹⁹ şeklinde sıralanabilir. Yöresel özellikler kapsamında değerlendirilen bu motif grupları yörede genellikle yer yaygılarında görülmektedir. Ancak çalışmada incelenen üç duvar kilimi cami tasvirleri ile dikkati çekmektedir. Cami tasviri Türk topluluklarında duvar kilimlerinde sıklıkla görülen nesnel bezeme grubunda incelenir. Cami bezemelerinde kalan boşluklara bitkisel içerikli bazı motifler yerleştirilmiştir. Tasvirli duvar kilimlerinde genellikle yazılı kitabeler bulunmakla birlikte, yöre örnekleri de bunu doğrulamaktadır. İncelenen örnekler bu yönü ile birer yazılı vesika durumundadır.

Yörede yapılan dokumaları renklendirmede daha çok doğal boyalar kullanılmaktadır. Eski örneklerin ipliklerinin renklendirilmesinde kullanılan doğal boyalar, yörede “ardıç, ceviz zengosu, kına otu, soğan kabuğu, ıhlamur, öküz kuyruğu, sarmaşık ve eğrelti otu” kullanılarak elde edilmektedir²⁰. Elde edilen renkler, kırmızı, yeşil, sarı, turuncu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yörede ciaper denilen bitkiden koyu turuncu “narıncı” renk elde edilmektedir. Mor renge ise yörede ‘güvezi’ denilmektedir. Yörede mordanlama işlemi “alaşalama” olarak ifade edilmektedir. Mordanlama (alaşalama) için şap, nişadır, sirke ve turşu suyu kullanıldığı bilinmektedir.²¹ Doğal boya yanında kimyasal boyaların da kullanıldığı örnekler olmakla birlikte, incelenen duvar kilimlerinde kimyasal boyaların kullanıldığı gözlenmiştir.

3.4.1 Cami Tasvirli Kilim Örneği (1)

Duvar kilimi, Gündüz Atabek koleksiyonuna aittir. Duvarda asılı olarak kullanılan kilim, 1961 yılında dokunmuştur. Naciye Uzun ve Ruziye Uzun tarafından dokunduğu bilinen duvar kilim, Şaşat Yeniköy Mahallesi, Hükümet Caddesi’nde bulunan bir butik otelde tespit edilmiştir. Kilimin boyutlarına bakıldığında eni 150 cm, boyu 330 cm ve saçak uzunluğu ise 9 cm olarak ölçülmüştür. Atkısı ve çözgüsü yün iplik olan kilimde çözgü siyah olarak kullanılmıştır. Atkı olarak ise siyah, sarı, pembe, kırmızı, yeşil, narıncı (turuncu), mavi renkler görülmektedir.

Kompozisyon; dokuma, iki kuşak ve cami biçiminin yer aldığı zeminden oluşmaktadır. Kenar kuşağında siyah zemin üstüne kesme şeker motiflerinin (suyolu) kilimi sınırladığı alanda “purne motifleri” (stilize çiçek) sıralanmaktadır. Dış siyah kuşakta yer alan bu stilize çiçek motifleri, yörede “purne motif” olarak bilinir ve kilimde turuncu, kırmızı, mavi, pembe ve krem renklerde sıralanarak kuşak içi doldurulmuştur (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: “Purne” (Stilize Çiçek) Motifleri

19 A. N. Yıldız ile kişisel iletişim, 26 Mayıs 2011.

20 Ali Naci Yıldız ile kişisel iletişim: 26 Mayıs 2011, Şaşat.

21 Fehminaz Yılmaz ile kişisel iletişim: 26 Mayıs 2011, Şaşat.

Dış kuşağı sınırlayan kırmızı beyaz damalı biçimler ise yörede “kesmeşeker” olarak isimlendirilir ve kırmızı ve beyaz olmak üzere sırasıyla yerleştirilmiştir. İç kuşakta bordo zemin üzerinde yer alan turuncu renkte dokunmuş, sivri yönleri kilim iç kısmını gösteren üçgen biçimli motif ise, yörede “cihan kaşı” (suyolu) olarak bilinmekte olup, motif çevresi siyah kontür ile sınırlanmıştır (Fotoğraf 5). Bu makalede yer almayan ancak yörede incelenen farklı desen kompozisyonlarına sahip çok sayıda kilim örneğinde, bu bordür düzenlemesi görülmüştür.

Fotoğraf 5: “Cihan Kaşı” (Suyolu) ve “Kesmeşeker” Motifleri

Kırmızı zemin üzerinde iki adet cami kompoze edilmiştir. Cami, dört adet minare ve kubbeden meydana gelmektedir. Boşluklarda “purne motifi” (stilize çiçek) ve hayat ağacı motifleri yer almaktadır. Kilimin uzun kenarının bir tarafında “Edirne Selimiye Camisi, 1961” tarihli kitabe dikkati çekmektedir. İlikli kilim, iliksiz kilim ve konturlu kilim tekniğiyle dokunan kilimin saçakları, bükülerek temizlenmiştir. Yörede saçakların bu teknik ile temizlendiği farklı örnekler de incelenmiştir. Kilim sağlam olarak duvarda sergilenmekte ve muhafaza edilmektedir (Fotoğraf 6-7).

Fotoğraf 6: Cami Tasvirli Duvar Kilimi (Fotoğraf: Nihal Demirtaş)

Fotoğraf 7: Cami Tasvirli Duvar Kilimi Saçak Detayı (Fotoğraf: Nihal Demirtaş)

3.4.2 Cami Tasvirli Kilim Örneği (2)

İncelenen duvar kilimi, Şaşat Yavuz Köy Camii’nde bulunmaktadır. 1963 yılında dokunduğu bilinen kilim, onarım görmüştür ve yırtıkları mevcuttur. Dokuyan kişi bilinmemekte olup eni 170 cm, boyu 378 cm ve saçak uzunluğu 12 cm olarak ölçülmüştür. Kullanılan malzemelere bakıldığında, atkısı ve çözgüsünün yün iplik olduğu görülmektedir. Çözgü ipliği siyah olarak seçilirken, atkıda kullanılan renkler ise siyah, narıncı (turuncu), kırmızı, mavi, pembe, mor, sarı ve beyazdır.

Kompozisyon; Kilimin uzun kenarında eli belinde motifi, kısa kenarında ise göz motifleri sıralanmıştır. Ortada ise bitkisel süslemelerden oluşan iki adet karanfil motifi ve geometrik süslemelerden cami tasviri bulunmaktadır. Cami kompozisyonunda beş minare yer almaktadır. Bordo zeminde yıldız, muska, pıtrak, stilize çiçek motifleri görülmektedir. İliksiz kilim ve iliklerin aynı çözgüden geri dönülmesiyle yok edildiği kilim tekniği ile dokunmuştur. Kilimin bir kenarında “1963 hoş geldiniz misafir kardeşler” yazılı bir kitabe yer almaktadır. Duvar kiliminin bazı yerlerinde yırtıkları bulunmakta, arka yüzü ise kumaşla kaplanmış durumdadır. Saçakları bağlanarak temizlenmiştir (Fotoğraf 8-9-10).

Fotoğraf 8: Cami tasvirli duvar kilimi (Fotoğraf: Nihal Demirtaş)

Fotoğraf 9: Cami tasvirli duvar kilimi detay (Fotoğraf: Nihal Demirtaş)

Fotoğraf 10: Cami tasvirli duvar kilimi saçak detayı (Fotoğraf: Nihal Demirtaş)

3.4.3 Cami Tasvirli Kilim Örneği (3)

Bacı kız Köse koleksiyonunda bulunan duvar kilimi, 1969 yılında dokunmuştur. Afnaz Dede, Fehminaz Dede, Bacı kız Köse tarafından dokunduğu bilinen kilim, Şaşat Fatihler Mahallesinde özel bir koleksiyonda tespit edilmiştir. 1989 yılında onarım gören kilimin eni 140 cm. boyu 307 cm. saçak uzunluğu ise 10 cm. olarak ölçülmüştür. Duvar kiliminin çözgüsü beyaz pamuk ipliği, atkısı ise yün iplikten oluşmaktadır. Atkıda kullanılan renklere bakıldığında siyah, kırmızı, yeşil, narıncı (turuncu), sarı, pembe ve açık mavi görülmektedir.

Kompozisyon; Dokuma, kalın kenar kuşağı ve zeminden oluşmaktadır. Kenar kuşakta bordo zemin içinde dal ve yaprak motifi (stilize çiçek) görülmektedir. Kuşak; mavi, siyah, beyaz renklerden oluşan “taraklı” motifiyle (tarak) çevrenmiş, zemin üçe bölünmüş ve içi cami tasviri ile kompoze edilmiştir. Üç katlı olarak dokunan cami, kubbe ve minarelerden oluşmaktadır. Bu kompozisyon kilim eninde üç kez farklı renklerde tekrarlanmıştır. Boşluklarda “kilim yaprağı” motifleri (yıldız) serbest olarak yer almıştır. (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11: Serbest olarak zemine yerleştirilmiş “kilim yaprağı (yıldız) motifleri

Zemin üzerinde “Muhammet Mustafa Sellahatu Ala Aleyhi ve Sellem Hazretlerinin Ruhlarına Fatiha, Hayırlı olsun, İlhan Köse, 2. 2. 1969” tarihli kitabe yer almaktadır. İlikli kilim, iliksiz kilim, konturlu kilim ve atkuların aynı çözgüden geri dönmesi ile iliklerin yok edildiği kilim tekniği kullanılmıştır. Diğer örneklerde de olduğu gibi saçakları bağlanarak temizlenmiştir. Yırtılan kısım kumaşla kapatılarak onarılmıştır (Fotoğraf 12-13-14).

Fotoğraf 14: Cami tasvirli duvar kilimi saçak detayı (Fotoğraf: Nihal Demirtaş)

4. Değerlendirme ve Sonuç

Dokumacılık, eskiden yörede tarım hasadı dışında kalan boş zamanlarda, genellikle çeyizlik ve günlük kullanım için yapılmaktayken, günümüzde yalnızca bazı köylerde az sayıda tezgâhta ve Halk Eğitim Merkezinde devam etmektedir. Şavşat’ın merkezinde ve bazı köylerinde geçmişte hemen, hemen her evde kilim dokunmakla birlikte bugün aynı durum söz konusu değildir. Ancak bir yöre özelliği olarak iç mekân donatılarında, eski örneklerin teşhir edildiği görülmektedir.

Son yıllarda el dokuması kilimler, teknolojik gelişmelerden olumsuz etkilenmiş ve kendine yeni pazarlar bulmakta güçlük çekmektedir. Günümüzde teknolojinin gelişmesi, geleneksel dokumalar yerine, seri üretim olanağı sağlayan makine ürünlerinin kullanılmasını özendirilmektedir. Bu durum, toplumsal kültürümüzün değişmesine ve özgün örneklerin yok olmasına yol açmıştır.

Kilimlerin yörede yaşanan kış şartları, gelenekler ve yöre halkının hayvancılıkla uğraşması gibi sebepler ile genellikle bayanlar tarafından kış aylarında dokunduğu bilinmektedir. Yörede geçmişte dokunmuş kilimlerin, büyük ebatlı olduğu tespit edilmiştir. Hammadde olarak daha önceleri saf yün eğrilip doğal boya ile boyanırken günümüzde az sayıda üretilen kilimler için, satın alınan yün iplik, pamuk ve orlon iplik kullanımı yaygınlaşmıştır. Şavşat yöresinde her evde dokuma tezgâhı bulunurken, günümüzde sadece ilçede bulunan halk eğitim merkezinde ve bazı köylerde tezgâh kalmıştır.

Şavşat yöresinde yapılan araştırmada, kilim teknikli yer yaygısı, kedeli sergisi (duvar), sevki kilimi (sedir), saf seccade (namazlık) ve heybe (terki heybesi) dokunduğu ve kullanıldığı görülmüştür. İncelenen duvar kilimlerinde genellikle cami tasvirli, haritalı ve aslan figürlü örnekleri görmek mümkündür. Çalışmada değerlendirilen cami tasvirli kilimlerde zemin, yatay yerleştirilmiş, iki veya daha fazla kuşaklara bölünen zemine cami tasviri kompoze edilmiştir. Cami tasvirli örneklerde, cami iki yandan, sivri minarelerle kuşatılmış hâlde, gerçeğine yakın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kilimlerde kitabeler ve tarihlendirmeler de ayrıca göze çarpmaktadır.

Şavşat yöresi düz dokumaları malzeme, boya, renk, çeşit, motif, kompozisyon ve teknik açıdan Kars, Erzurum, Ardahan, Iğdır, Ağrı yöresi düz dokumaları ile büyük benzerlik göstermektedir. Elde edilen bulgulardan coğrafi konumu ve yörenin etnik kökeni açısından dokumaların Azerbaycan ve Gürcistan dokumalarıyla da benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Kafkasya bölgesinden göç eden Ahıska Türklerinin dokumaları da etkileşim olduğu gerçeğini doğrular niteliktedir. Ayrıca yöredeki kilim kompozisyonları, Orta Anadolu cami tasvirli halı, kilim ve tülü örnekleri ile de benzerlik göstermektedir.

Yörenin kültürel ve sosyal değerlerini kaybetmesini önlemek ve özgün dokuma örneklerini gelecek nesillere aktarmak amacıyla kalan örnekleri korumak gerekliliği göz ardı edilmemelidir. Birçoğu camilerde bulunan bu örnekler bir araya getirilerek bilinçli bir koruma projesi kapsamına alınmalıdır. Ayrıca yöre özelliğini yansıtmayan, geleneksel yapısı bozulmuş örnekler, geleneksel dokumacılığa zarar vereceğinden yapılabilecek yaygınlaştırma projeleri de dikkatle ele alınmalıdır.

Kültür tarihi açısından büyük öneme sahip, geniş kitlelerin günlük gereksinimlerine cevap veren, estetik özellikleri bulunan geleneksel dokumaların yaşatılması için, bilinçli planlanmış yeni üretim modelleri geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Bayramov, Firiddin (2006). *Abıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadelesi ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Cengiz, Tülay, Çalışkan, Erhan, (2005). *Şavşat İlçesi Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi*, Artvin.
- Çağlıtütüncügil, Ersel (1999). “Camii Tasvirli Yahyalı (Kayseri) Halıları”, *Erdem Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Cilt:10, Ankara, s. 87-94 .
- Deniz, Bekir (1998). *Ayvacak (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Deniz, Bekir (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
- Halaç, Hicran Hanım, Gülşen Merve (2020). “Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi”, *İnsan ve Toplum Bilim Araştırmaları Dergisi*, Ankara, s. 2740-2767.
- Karahan, Recai (2007). *Dünden Bugüne Hakkâri Kilimleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özder, Âdil (1971). *Artvin ve Çevresi*, Artvin Turizm ve Tanıtma Derneği, Ankara.
- Özönder, Hasan (1998). *Sille (Tarihi, Kültür, Sanat)*, Merhaba Basımevi, Konya.
- Özönder, Hasan (1999). “Yüzyıllar Boyunca Sille’de Halıcılık ve Sille Halılarının Karakteristik Özellikleri”, *Erdem Dergisi*, Cilt:10, Sayı:30, Halı Özel Sayısı III. Ankara, s.543.
- Öztürk, İsmail (2007). *Dokumaya Giriş*, İstanbul, 2007.
- Ragibova, İlmira (2008). *Kırgızistan’da Yaşayan Abıska Türklerinin Folkloru*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Elektronik Kaynaklar

http://www.borcka.gov.tr/default_B1.aspx content=1001 Erişim: 01.02.2012 16:06

Kaynak Kişiler

- 1) Ali Naci Yıldız, 54, Artvin, Lise Mezunu, Şavşat İlçe Kütüphane Müdürü, Yeniköy Mah. Fatih kop. Şavşat, 2012.
- 2) Bacı kız Köse, 97 Artvin, Okur- yazar değil, Ev Hanımı, Fatih Mah. Şavşat, 2011.
- 3) Fehminaz Yılmaz, Artvin,60, İlkokul, Ev Hanımı, Okullar Caddesi Yüzyıl Sokak No:12 Şavşat, 2012.
- 4) Gündüz Atabek, 56, Artvin, Lise Mezunu, Esnaf, Yeniköy Mah. Hükümet Cad. Butik Otel. Şavşat,2011.